

ADUNĂRILE DE STĂRI DIN TRANSILVANIA ȘI COMITATELE DIN NORD-VESTUL ȚĂRII ȘI ACTELE EMISE (SEC. XIII-XVI)*

Susana Andea **

Abstract: *The assemblies of the estates from the medieval Transylvania were sometimes called under the personal survey of the Hungarian kings, but they were usually held with the Voivode as the head of the assembly; the equivalent meetings of the county Satu-Mare, Bihor, Zarand, Arad, Cenad were supervised by the palatine of the kingdom. This article attempts to sketch the practice of issuing charters by this institution and to define the distinctive features of its legal documents.*

Keywords: Transylvania, voievode, palatine, assembly of the Estates, charter.

Termenul sub care au fost convocate adunările generale ale stărilor în Transilvania este același ca peste tot în regatul maghiar, respectiv de *congregatio generalis*. Analiza adunărilor de stări de pe teritoriul voievodatului transilvănean pentru perioada secolelor XIII-XIV îngăduie o oarecare clasificare a acestora, avându-se în principal în vedere participanții. În primul rând facem mențiunea că au funcționat în mod obișnuit, în paralel, adunările celor șapte comitate prezidate de voievodul Transilvaniei, adunările generale ale sașilor prezidate de comitele lor (judele) și adunările comunității secuilor conduse de comitele secuilor. Românii aflați peste tot, atât pe teritoriul comitatelor, al scaunelor săsești și al celor secuiești, nefiind incluși în categoria națiunilor privilegiate, nu au avut dreptul la astfel de adunări la nivelul întregului teritoriu al voievodatului. În cazul lor, la palierul informației de azi, putem vorbi doar de adunări la nivel de districte românești pentru anumite zone (Banat, Hațeg, Maramureș, Țara Făgărașului, districtul Rodnei etc.)¹

Adunări generale convocate și prezidate de rege

Ca peste tot în regatul Ungariei medievale, prezența regelui în zonă a prilejuit ținerea de adunări cu toate stările din regiune. Aceste congregații generale sau adunări obștești (*congregatio generalis*) au avut în primul rând un

* Cercetarea a fost finanțată de CNCS-VEFISCDI, în cadrul proiectului de cercetare PNII-ID-PCE-2012-4-0579; titlul proiectului: *Între public și privat. Practici ale scrisului în Transilvania (sec. XIII-XVII)*; director de proiect Susana Andea.

** Cercetător științific I dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române; email: eandea@yahoo.co.uk

¹ Gheorghe I. Brătianu, *Adunările de stări și românii din Transilvania*, în *Adunările de stări în Europa și în Țările Române în evul mediu*, București, 1996, p. 199-264; I.A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991; Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul mongol*, București, 1993.

caracter judiciar. Au fost judecate cauzele cu impact în zonă sau în care părțile implicate erau personaje influente. De regulă, cauza aflată pe rol avea părțile situate în două structuri administrative distincte scoase de sub competența voievodului sau chiar acesta a fost parte în pricină. În mod excepțional, prezența regelui la aceste adunări a prilejuit uneori și luarea unor hotărâri cu caracter legislativ (ex. 1342, 1344, 1366), care au reglementat apoi practica judiciară în zonă. Adunările generale convocate în prezența regelui (1291, 1344, 1359, 1366), ca să ne limităm la anii de domnie ai dinastiei angevine, s-au desfășurat cu participarea largă a tuturor stărilor (nobili, sași și secu). Altfel spus, avem convingerea că prezența regelui la congregația generală a însemnat și participarea cea mai largă. În acest context, la adunări, teoretic, s-ar putea vorbi și de o participare a românilor. În privința locului de desfășurare a acestor adunări generale conduse de rege, documentele specifică uneori Alba Iulia sau cel mai adesea și mai obișnuit Turda, lângă Turda, iar după anul 1437 se extinde aria de desfășurare. Nu cunoaștem să se fi păstrat invitații de participare pentru secolele XIII-XIV, așa cum se cunosc pentru secolele următoare.

Adunările generale conduse de voievodul Transilvaniei

În această grupare largă și majoritară a adunărilor de stări până la sfârșitul domniei angevinilor, propunem o distincție între: **I.** Adunările generale conduse de voievod cu participarea sașilor și secuilor alături de nobilime și a oamenilor de orice stare și condiție în anumite situații și **II.** Adunările generale obișnuite (ordinare) prezidate de voievod cu participarea obișnuită a nobilimii și în anumite conjuncturi a oamenilor de orice stare și condiție la care am mai adăuga și **III.** Adunări restrânse conduse de voievod cu participarea a două sau trei comitate.

I. Desfășurarea acestui tip de adunări în sec al XIV-lea este una de excepție de la regula generală. Documentele menționează de cele mai multe ori desfășurarea ei din porunca regelui, la care, uneori, se mai adaugă și precizarea ținerea ei din datorie față de numele și cinstea noastră (*tam ex precepto domini nostri regis, quam etiam ex debito nominis et honoris nostris*)². Alteori se precizează că adunarea, respectiv judecata, se face de voievod în numele regelui pentru care a primit scrisoare de împuternicire (*in persona domini nostri regis, mediantibus suis litteris...*)³. Acest tip de adunări, la care au luat parte pe lângă comunitatea nobililor, cea a secuilor și cea a sașilor, a avut ca temei de desfășurare porunca regelui. Cu o singură excepție, provenită din anul 1322⁴, toate actele acestor adunări lărgite, prezidate de voievod cu participarea sașilor, secuilor pe lângă cea a nobilimii, menționează în mod constant, pe ultimul loc în înșirarea celor care au

² Magyar Országos Levéltár, Diplomatarium (infra: DL, DF), DL 62681, DL 27874.

³ *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania*, vol. X-XV, București, 1977-2006 (infra: DRH-C); DRH-C, XIII, nr. 312.

⁴ DL 62681.

luat parte, prezența oamenilor de orice stare și condiție sau de orice stare și neam, ultima formă fiind aflată doar în actele adunării din anul 1344 (*et aliarum quarumlibet nationum eiusdem partis hominibus*)⁵. În general, cu mici variații, actele consemnează această participare largă a oamenilor de orice stare și treaptă în acest fel: *et aliis cuiusvis status et conditionis hominibus partis Transsilvane; ac cuiusvis status et conditionis hominibus partis Transsiluane; et alterius cuiusvis status et conditionis hominibus partis Transsiluane*⁶. Cele mai multe adunări din această categorie s-au desfășurat atunci când regele s-a aflat în Transilvania, dar nu a participat la ținerea adunărilor, iar actele emise cu acest prilej s-au întocmit în numele voievodului Transilvaniei, spre deosebire de congregațiile ținute de același voievod, în numele regelui, dar cu actele emise în numele regelui.

II. În această categorie mare se încadrează marea majoritate a adunărilor generale cu obștea sau comunitatea nobililor patronate de voievodul Transilvaniei⁷. Trebuie însă menționat faptul că, așa cum s-au ținut adunări palatinale în lipsa palatinului, tot așa au fost și situații, nu foarte multe, în care cu toate că documentele din congregație sunt emise în numele voievodului, acesta nu participase efectiv la adunare⁸, aflându-se într-o altă localitate, la mare distanță, de unde de altfel emite și acte⁹.

Referitor la participanții la aceste adunări generale, informațiile documentare sunt ceva mai generoase. Nominalizarea acestora a fost diferită de la un document emis la altul, chiar dacă avem de a face cu aceeași adunare și cu aceiași participanți. Elementul constant și menționat invariabil în acte ca participant alături de voievod la toate adunările generale îl formează comunitatea sau obștea nobililor din părțile Transilvaniei (*una cum universis nobilibus... de partibus Transsilvanis, una cum nobilibus regni ad nos pertinentibus*¹⁰ sau *una cum universorum nobilium totius partis Transsiluane*¹¹). O excepție de la regulă o formează actul din anul 1337, când se menționează că adunarea s-a făcut cu fruntașii și locuitorii regatului (*proceribus et regnicolis*)¹². Urcarea pe tron a lui Ludovic I, pe lângă alte schimbări înregistrate, a adus cu sine și ușoare intervenții în stilionarul actelor de acest tip, sesizabile de altfel, și în actele emise de palatin, în adunările generale itinerante. Astfel, după anul 1342, în mod invariabil se folosește doar sintagma *universitati*

⁵ Jakó Zsigmond, *Erdélyi okmánytár* (vol.I-III), Budapest,1997-2004 (infra: Jakó, *Erd.okm.*); Jakó, *Erd.okm.*, III, nr. 227, 228.

⁶ DRH-C,XIII, nr. 51, 56, 198.

⁷ Janits Iván, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*, Budapest, 1940; Farczady E. *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási hatásköre és működése az első erdélyi unió, 1437 előtt*, Budapest, 1912; Vass József, *Erdély országgyűlései a vajdak alatt (1002-1540)*, Pesten, 1869.

⁸ DF 255003; DF 252743; DF 235727.

⁹ DL 3234; DL 40802.

¹⁰ DL 76205; DF 252700; DF 238231.

¹¹ DF 252742.

¹² DIR,C, XIV/3, nr. 352; Jakó, *Erd.okm.*, II, nr. 967.

nobilium partis Transsiluane pentru a desemna comunitatea sau obștea nobililor din părțile Transilvaniei¹³.

Autoritatea voievodului s-a exercitat, de regulă, asupra întregii nobilimi din părțile Transilvaniei care aveau moșii în zonă. Regele Carol Robert de Anjou în 25 martie 1324¹⁴ a suspendat și anulat toate excepțiile și privilegiile dobândite în decursul anilor de unii nobili din Transilvania, prin care aceștia se sustrăgeau autorității judecătorești a voievodului în cauzele referitoare la moșii și la oricare alte pricini, încercându-se acum restituirea vechilor competențe judecătorești avute de voievod.

Referirile la aria geografică în care se afla nobilimea din comitatele participante la adunarea voievodală, cu o singură excepție din anul 1288, care utilizează termenul de *regnum*, s-au făcut prin folosirea unei formulări indefinite de părți ale Transilvaniei (*partes Transsiluane*), așa cum de altfel s-a utilizat și în toate actele emise de adunările ținute de rege în Transilvania.

Alături de comunitatea nobililor, în funcție de cauză și de părțile implicate în ea, actele emise de voievod în timpul acestor adunări generale menționează și alți participanți, oamenii de orice stare și condiție. Formulările sub care sunt aceștia consemnați cunosc mai multe variante. Astfel, de la formula foarte generală întâlnită în actul din anul 1308, și cu toți ceilalți care luau parte la acea adunare a noastră (*et aliis quibuslibet in ipsa congregationem nostra sedentibus*)¹⁵, aflăm o alta utilizată într-un document din anul 1326, unde se spune că adunarea s-a ținut cu oamenii de orice stare aflători în părțile Transilvaniei (*et aliis cuiuslibet condicionis hominibus ...existentibus*)¹⁶. După anul 1353, își face loc o altă formulare care rămâne aproape neschimbată până la sfârșitul domniei regelui Ludovic I, respectiv pe durata funcționării lui Ladislau de Losoncz ca voievod (1376-1391): *ac cuiuscunque status et conditionis hominibus, ...ac aliis cuiusvis status et conditionis hominibus, ...et aliorum quorumcunque status et conditionis hominum, ...et alterius cuiusvis status et conditionis hominum*. În această ultimă variantă întâlnită deja în documentele emise de voievodul Nicolae Konth, se poate constata introducerea unui nou sinonim pentru a defini mai precis participanții, respectiv se utilizează asocierea *status et conditio*.

În privința elementelor referitoare la stabilirea datei de începere a adunărilor generale prezidate de voievodul Transilvaniei, pe baza datelor cunoscute pot fi făcute unele constatări. Referitor la ziua de începere a acestei adunări, se remarcă faptul că nu se poate constata existența unor reguli până la sfârșitul domniei regelui Carol Robert de Anjou. Adunările erau convocate în orice zi a săptămânii, cu excepția zilei de vineri, mai frecvent totuși în partea de început a săptămânii.

¹³ Szadeczky Lajos, *Az erdélyi "universitas nobilium" 1342-iki tordai végzése*, „Történelmi Szemle”, 1886, p. 202.

¹⁴ DL 22234; Ub., I, p. 381-383; DIR, C, XIV/2, nr. 254.

¹⁵ DL 76205.

¹⁶ DF 252700.

Evident, nu s-au desfășurat în zilele unor sărbători mari ca: Paști, Rusalii, Crăciun și, în general, se poate constata că s-au evitat zilele de sărbătoare. Analiza elementelor de datare din acte arată că s-a continuat aceeași practică și în intervalul 1342-1382 în convocarea adunărilor. Cu o oarecare aproximație se poate stabili și durata unei adunări. Inițial putem vorbi doar de o zi sau două, după care se constată o creștere a duratei de desfășurare. Totuși, în timpul domniei regelui Carol I, adunările nu au depășit durata de trei zile, în lumina informațiilor lacunare de azi. Dacă în intervalul 1342-1343 durata este de o zi, în anii 1344-1347 ea crește la cinci zile, apoi în intervalul 1348-1360 crește până la opt zile, ca ulterior, între anii 1363-1379, să crească până la șaisprezece zile.

Se cuvine o mențiune specială pentru elementele de datare uzitate de cancelaria voievodului în documentele emise de adunările generale desfășurate sub conducerea voievodului, în paralel cu cele ținute de regele aflat în Transilvania. Astfel, se poate remarca faptul că actele date în numele regelui, de cancelaria regală, au elemente de datare diferite de cele emise de cancelaria voievodului. Se constată o situație oarecum surprinzătoare. Vorbim de aceeași adunare largită, cu participarea tuturor stărilor regnicolare, dar care emite acte pentru aceeași zi de desfășurare folosind elemente de datare diferite în funcție de numele emitentului: regele sau voievodul. Aceeași regulă a fost respectată și în situația în care regele a fost substituit de alți baroni sau prelați, dar actele s-au emis în numele său.

Referitor la frecvența adunărilor generale convocate de voievodul Transilvaniei, se poate constata faptul că inițial a fost vorba de o convocare anuală care apoi tinde să se transforme în una bianuală, respectiv primăvara și toamna.

Alături de voievod s-a aflat vicevoievodul Transilvaniei, care în anumite situații a condus chiar el însuși adunarea, aceștia având alături cancelaria cu personalul adecvat unor astfel de circumstanțe. Credem că le-au stat alături comiții celor șapte comitate, cu toate că actele nu le menționează participarea decât ocazional, în funcție de anumite conjuncturi, eventual ca părți implicate în procesele aflate în judecată. Sunt menționați întotdeauna cei doi juzi ai nobililor din cele șapte comitate ca participanți, la care se adaugă un număr de șase jurați asesori sau asesori care au depus jurământul, aleși pentru fiecare comitat din nobilimea prezentă la adunare, nobili cu bun renume, cinstiți. Era o funcție temporară care se încheia odată cu adunarea. Alături de cei de mai sus au fost reprezentate cele două locuri de adevărit: capitlul din Alba Iulia și conventul din Cluj-Mănăștur prin canonici. Actele nu fac mențiuni despre existența vreunui capelan al voievodului, așa cum pentru palatinul aflat în adunare se consemnează rolul jucat de capelanul palatinal.

Potrivit unor documente, în adunarea generală se discutau cauzele grele, cele mai dificile, care ajungeau aici spre a fi dezbătute pe multiple căi. Cea mai des întâlnită situație indică trimiterea cauzei de la scaunul de judecată al vicevoievodului, ținut de obicei la Sântimbru. Voievodul însuși trimite anumite cauze aici de la scaunul său de judecată, după cum chiar și regele retrimite anumite

pricini din Transilvania spre judecata adunării. Sunt apoi cauze ale nobilimii ridicate chiar aici în primă instanță.

Nu sunt numeroase datele care să indice proveniența de la nivel de comitate cel puțin pentru perioada analizată. De regulă, comitele și juzii nobililor din comitate au adevărit silnicii, împotriviri ridicate, depunerea unor jurăminte, încheierea unor înțelegeri etc., funcționând mai degrabă ca un loc de adevărire decât un for de judecată. Uneori, la porunca vicevoievodului aceștia fac convocări pentru înfățișare la adunarea generală a voievodului, în cazul unor procese (*ad congregationem magnifici viri domini Emerici woyuode Transsilvani et comitis de Zonuk, proxime celebrandum*)¹⁷. Contrar unor opinii exprimate care susțin că nu ar exista date despre înaintări de cauze de la nivelul comitatelor la adunarea generală a voievodului, sunt unele informații care susțin posibila înaintare a unei cauze judecate de comitele și juzii nobililor la judecata nobililor țării. Un exemplu vine din anul 1378, când comitele comitatului Cluj și cei doi juzi decid amânarea pricinii în fața nobililor țării (*in presentiam regni nobilium*)¹⁸.

Desigur că nu întotdeauna s-a dat sentința finală la prima înfățișare în adunarea voievodului, iar cauza a urmat un traseu, uneori întortocheat, greu de urmărit și derulat pe parcursul multor ani. De multe ori cauza a fost retransmisă vicevoievodului sau amânată pentru viitoarea adunare a voievodului¹⁹, existând situații când ea a fost dezbătută în mai multe adunări. Destul de rare sunt situațiile când cauza a fost transmisă spre judecată la curtea regală. Dacă decizia luată de adunare nu a mulțumit părțile, iar valoarea pricinii era mare, cauza putea fi înaintată de obicei la curia regală, la cererea formulată de vreo parte. În judecata pricinii îl aflăm de cele mai multe ori și aici implicat tot voievodul Transilvaniei, niciodată palatinul. Ulterior, judelei curții regale îi revine în sarcină ca mare judecător judecarea acestor pricini.

Conform unei practici general valabile, împricinații își susțineau în persoană cauza sau prin intermediul împuterniciților (*procuratores*) care se prezenta cu scrisori de împuternicire (*littere procuratorie*) emise de locurile de adevărire, de obicei, capitlul din Alba Iulia și conventul din Cluj Mănăstur, dar sunt destule situațiile când au fost acceptate și actele emise de alte locuri de adevărire: Oradea, Cenad sau locuri mai îndepărtate, neexistând o hotărâre care să reglementeze aceste aspecte. Uneori părțile s-au înfățișat la proces cu scrisori de împuternicire date de vicevoievod, voievod sau chiar de rege. De regulă, deveneau procuratori fratele mai mare pentru frații mai mici, soțul pentru soția aflată în litigiu, de obicei pentru moșteniri, dar deseori și slujbașii (*famuli*), persoane mai instruite, pentru nobili. Susținerea cauzei s-a făcut mai mult prin mărturii umane, dar treptat locul lor și valoarea probatorie a acestora este dislocată de actul scris care primează în cazurile de moșii. Cel mai adesea, primul pas după înaintarea unei plângeri era acela de a se

¹⁷ DRH-C, XIV, nr. 115.

¹⁸ DRH-C, XV, nr. 289.

¹⁹ DRH-C, XIV, nr. 113, 116.

dispune efectuarea unei cercetări la fața locului, de regulă porunca fiind adresată celui mai apropiat loc de adevărire de locul incriminat, uneori, am zice prin excepție, apelându-se la autoritățile comitatului pentru o astfel de cercetare²⁰. Ca urmare a acestei scrisori de cercetare (*littere inquisitorie, inquisicionales*), forul solicitat înaintează un raport sau dare de seamă cu cele constatate la fața locului, prin intermediul unei scrisori de dare de seamă (*littere relatorie*). Potrivit practicii, cei desemnați cercetează pe față și în ascuns, de la nobili și nenobili, de la clerici și laici pentru aflarea adevărului. Raportul întocmit uneori la un interval scurt de timp și adus în adunarea generală îngăduie readucerea cauzei pe ordinea de zi și, eventual, judecarea ei dacă părțile mai erau de față. Aceste situații sunt însă rare. Cel mai adesea, darea de seamă este adresată vicevoievodului, care ia ulterior spre judecată cauza. Sunt numeroase situațiile când pentru dovedirea unor fapte se apelează la mărturia umană pe lângă eventuale acte scrise. Pentru a se lua o decizie, deseori în adunare, se decide ca cel învinuit să-și dovedească nevinovăția prin aducerea de cojurători. Numărul acestora este variabil, în funcție de statutul social al celui învinuit, de gravitatea faptei. Regula generală însă și aici, ca și în cazul adunărilor palatinale, a fost aceea de a se convoca persoane de aceeași stare cu persoana în cauză. Remarcăm totuși că frecvența unor astfel de mențiuni este mai mică în actele emise de adunarea generală. Dacă în cazul adunărilor palatinale depunerea jurământului se făcea adesea în timpul adunării, în fața capelanului palatinal, pentru adunările generale ale voievodului lucrurile stăteau altfel. Jurămintele cojurătorilor se depun, de regulă, în fața vicevoievodului Transilvaniei, probabil în prezența unei persoane ecleziastice, iar uneori, ulterior desfășurării adunării, în fața locurilor de adevărire. Referirile la martorii care au văzut efectiv faptele incriminate se găsesc de obicei în scrisorile de dare de seamă întocmite la fața locului, de către oamenii locurilor de adevărire. Treptat martorii vor disloca și vor înlocui aproape total locul avut de cojurători. Pentru secolul al XIV-lea însă, practica judecătorească a dat câștig de cauză vechiului sistem al cojurătorilor. Uneori, faptele incriminate sunt adevărate la solicitarea voievodului de juzii și jurații aflați în adunare, aceștia devenind din judecători martori, practică întâlnită de altfel și în adunările palatinului.

Se întâlnesc situații când părțile aflate în conflict, prin mijlocirea unor nobili împăciuitori, aduși în număr variabil câte patru, șase, doisprezece pentru fiecare parte, convin la împăcare și la stingerea conflictului. Cele convenite de părți, consemnate într-o scrisoare de împăciuire (*littere compositionales, littere arbitrationales*), sunt confirmate de voievod în calitate conducător al adunării în care cauza urma să se dezbată, dar numai după ce, în prealabil, acesta își dăduse acordul la împăcarea părților. Dacă împăcarea a intervenit după ce procesul s-a desfășurat deja în mai multe etape, timp în care s-a decis plata unor amenzi (*iudicia*

²⁰ DL 89527; DL 89528.

seu birsagia), obținerea acordului voievodului a fost condiționată de plata acestor sume de bani. Era importantă întărirea acordului la care s-a ajuns, cu clauzele exprese cuprinse în el, de către voievod, pentru că acest fapt îi conferea valoare juridică, la fel ca și în situația când un loc de adeverire confirma o învoială.

Atunci când s-a dat sentința finală într-o pricină, ea a fost cuprinsă într-o scrisoare de sentință (*littere adiudicatorie, littere causales, littere sententiales*) emisă de regulă în formă de scrisoare deschisă sau de privilegiu. Sub aceeași formă s-a făcut, la cerere, și confirmarea unor acte mai vechi prezentate în adunare, indiferent de emitent. De cele mai multe ori, s-au stabilit alte termene de înfățișare pricina fiind amânată printr-o scrisoare de amânare (*littere prorogatorie, littere perhemptorie*). Actele au fost emise întotdeauna în adunarea generală doar în numele voievodului, chiar și atunci când acesta a avut un înlocuitor în persoana vicevoievodului.

Adunările generale ale voievodatului desfășurate după anul 1437 cu participarea celor trei națiuni privilegiate (nobili, sași și secui), patronate de voievod (voievozi) și, mult mai frecvent, de vicevoievozii Transilvaniei, aduc inovații multiple nu numai în legătură cu participanții, dar și în legătură cu temele aflate în dezbatere. Pe lângă o serie de probleme cu caracter juridic care dețineau supremația absolută înainte de această dată, își fac loc, tot mai des, subiecte de natură militară, administrativă, fiscală. Frecvența și ritmicitatea acestora sunt greu de urmărit azi așa cum întâlnim și o dificultate neașteptată în a regăsi actele acestor adunări.²¹ Este evident că și în voievodat, și în regatul maghiar, se constată un dezinteres crescut față de aceste adunări, dovadă faptul că se strecoară tot mai des amenințarea pedepselor pecuniare pentru a constrânge pe participanți să ia parte. După episodul de la Mohács, și sub acest aspect al adunărilor generale, se poate constata o modificare, în sensul creșterii frecvenței de desfășurare, a concentrării temelor de dezbatere pe chestiuni militare, de apărare, la care s-au adăugat apoi cele de ordin administrativ și legislativ. Actele adunării sunt tot mai des emise în numele regelui Ioan Zapolia, fostul voievod al Transilvaniei, pregătind trecerea spre un nou statut de sine stătător.

Adunările palatinale

Începând din anul 1280, palatinul²² își începe șirul de judecăți desfășurate în adunarea generală (*congregatio generalis*) a comitatului, fără să putem sesiza o anumită periodicitate în ținere lor sau o anumită regulă în desfășurarea acestora alături de care, continuând practici mai vechi, regele apelează la juri delegați sau desemnați care fac astfel de judecăți în adunările ținute cu 5-7 comitate. Treptat însă, după anul 1314, locul judeului delegat este luat aproape în totalitate de palatin.

²¹ Gheorghe Bichicean, *Adunări de stări în Țările Române. Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, Sibiu, 1998, p.318-352.

²² Nyers Lajos, *A nádor birói és oklevéladó működése a XIV. században*, Kecskemet, 1934.

De fapt, abia acum, în secolul al XIV-lea, se poate vorbi cu adevărat de o adunare generală palatinală. În timpul domniei lui Carol Robert de Anjou, în și în special spre partea finală a domniei sale, se încetățenește această practică care apoi, în timpul regelui Ludovic I, cunoaște apogeul. S-a găsit astfel o formulă prin care pricinile mai mici ale nobilimii să fie rezolvate prin convocarea de regulă a unu, două, trei comitate la adunarea generală²³. După moartea regelui Ludovic I, începe o altă etapă, când locul palatinului ocupat cu alte probleme este luat de alți mari demnitari, împuterniciți de rege să conducă adunările generale, pentru comitatele Satu Mare, Bihor, Arad, Zarand, Cenad preferându-se nominalizarea voievodului Transilvaniei, a comitelui secuilor etc.²⁴.

Palatinul ține aceste adunări atât din poruncă regală, cât și din datoria slujbei de palatin (*tam de mandato vestro regio, quam ex ordinarii officii mei palatinatus debito*)²⁵, din porunca regelui (*ob regie serenitatis preceptum*)²⁶, dar trebuie să spunem că documentele nu menționează aceasta în toate cazurile. Uneori, în documente se întâlnesc formulări care indică inițiatorul și motivația organizării de congregații. Avem astfel adunări ținute din porunca specială a regelui pentru stârpirea hoților și tâlharilor (*ex percepto et mandato domini regis specialis... ad compescendos fures et malefactores congregacionem ... celebrassemus*)²⁷.

În general, în proporție covârșitoare, actele emise de palatin cu prilejul adunărilor generale ținute cu comunitatea nobililor din comitate nu menționează existența vreunei porunci regale. Cel mai frecvent motiv invocat pentru judecățile itinerante ținute de palatin sau de locțiitorul său desemnat de rege a fost acela al stârpirii hoților, răufăcătorilor etc., la care apoi s-au adăugat și altele, unele nemărturisite explicit, de exemplu: recuperarea stăpânirilor regale înstrăinate în timp, a diferitelor venituri regaliene etc. Măsurile de reformare a justiției luate de regii Ungariei, Carol Robert de Anjou sau de Ludovic I au reglementat și activitatea adunărilor palatinate care cunosc apogeul funcționării lor acum, dar care, un secol mai târziu, își încheie activitatea.

Atribuțiile judecătorești ale adunărilor palatinate au fost limitate la nivelul comitatelor din regatul ungar. Ca urmare, nu vor fi convocate niciodată adunări ale unor comitate din spațiul voievodatului transilvănean aflate sub jurisdicția voievodului sau ale celor aflate sub autoritatea banilor. La fel nu erau obligate să participe la aceste adunări generale ale palatinilor orașele privilegiate, sașii, secuii etc.

²³ Hajnik Imre, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Arpád-és vegyes-házi királyok alatt*, Budapest, 1899, p. 66-84; Gábor Gyula, *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt*, Budapest, 1908, p. 124-151; Istvanyi Géza, *A generalis congregatio*, „Levélári Közlemények”, 1939, I-II, p. 50-83, 177-207.

²⁴ Pentru practici judecătorești în Banat: Viorel Achim, *Banatul în evul mediu*, București, 2000.

²⁵ DL 77329.

²⁶ DL 4540.

²⁷ DF 260634; DL 51524; DIR-C, XIV/4, nr. 569, 718;

Conform reglementărilor de la sfârșitul secolului al XIII-lea, referitoare la locul în care se pot ține astfel de adunări, ele trebuiau să se desfășoare în câmp deschis, în afara așezărilor. Documentele menționează la locul de emisie acest fapt, actele fiind emise lângă satul, lângă orașul... (*prope villam, prope civitatem*). În marea majoritate a situațiilor s-a respectat această dispoziție, dar au fost și destule ocazii în care adunarea s-a ținut în oraș (*in villa, in civitate*), uneori în suburbia orașului.

În privința duratei de desfășurare de la 1-3 zile inițial s-a ajuns la o regulă de 6 zile în a doua jumătate a secolului al XIV-lea ca apoi, în secolul următor numărul de zile să crească la 14-15. Documentele emise într-o astfel de adunare precizează, de regulă, în protocolul final în a câta zi a adunării este emis. Ex.: dat în ziua a treia a adunării noastre (*datum tercio die congregationis nostre*). În funcție de aceasta se socotește data de lună și zi a actului.

Inițial, convocarea se adresa tuturor nobililor din comitat, lângă care, în anumite situații sunt chemați oamenii de orice stare și condiție. Sub această nominalizare trebuie înțeleși oamenii cu moșii, dar fără titlu nobiliar recunoscut. Nu se poate vorbi de prezența iobagilor, a oamenilor de rând, a locuitorilor de pe domenii, pricinile acestora fiind judecate la forul dominal al stăpânului de pământ. Oamenii obișnuiți (*communes, populares*) pot fi eventual găsiți în adunările palatinate doar în situații de excepție. La sfârșitul secolului al XIV-lea și în cel următor convocarea se adresează tot mai des doar comunității nobililor (*universitas nobilium*). De altfel, nobilimea este cea care a avut rolul esențial în aceste congregații. Ea este cea care judecă acasă, la forul dominal pe propriii supuși, așa cum tot ea este purtătoarea de cuvânt și apărătoarea intereselor lor în adunare. Nu era obligată să participe la adunări nobilimea care beneficia de anumite privilegii sau scutiri din partea regelui.

Privitor la desfășurarea unei adunări palatinate se impun unele precizări. Conform hotărârilor luate în adunarea stărilor din 1291, palatinul avea dreptul de a face judecăți în orice provincie a regatului, cu excepțiile menționate mai sus. Palatinul, vicepalatinul sau un alt locțiitor desemnat prezida adunarea. În actul de justiție era ajutat de protonotarul său, care avea pecetea, de un capelan, în fața căruia se puteau depune jurămintele dispuse. Erau alături comiții comitatelor participante, vicecomiții, cei patru juzi ai nobililor (*iudices nobilium*), reprezentanții celor mai apropiate locuri de adevărire. Începând din anul 1324 își fac apariția jurații asesori (*iurati assessores*) în număr de 12, aleși de cei prezenți la adunare dintre nobilii de bun renume, cu o funcție temporară care se încheie odată cu adunarea. Rolul acestor jurați este cu atât mai mare cu cât deseori ei sunt cei care rămân până la sfârșitul adunării, în timp ce nobilimea părăsește locul după o zi, două.

Pentru dovedirea faptelor încriminate a prevalat mult timp mărturia orală și doar mai târziu, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, actul scris a substituit și a luat locul acesteia. Se cuvine a se menționa aici faptul că palatinul, conform practicilor juridice și reglementărilor legislative, stabilește numărul martorilor în funcție de statutul social al celui care ridică învinuirea și, desigur, de gravitatea

faptelor. Mărturia prestată de martorii aduși de ambele părți, uneori în număr impresionant de mare, nu are în vedere fapta, acuzația în sine, la care martorii de cele mai multe ori nici nu au asistat. Ea vizează credibilitatea, demnitatea, onoarea celui pentru care jură. Situația se schimbă atunci când se dispune o cercetare la fața locului de către o persoană desemnată de un loc de adevărire și una din partea comitatului, care constată în scris că acuzația este adevărată în integralitate sau în parte. Uneori, pe parcursul unei congregații este ridicată acuzația, plângerea, iar după ce s-a dispus cercetarea la fața locului este adus și rezultatul cercetării, cauza fiind supusă din nou judecării. De cele mai multe ori adunarea palatinală dispune noi termene de judecată pentru prezentarea dovezilor, a documentelor doveditoare ale drepturilor invocate. Cauza este de obicei transferată spre judecată la curtea regală, dar acolo va reveni tot palatinului sarcina judecării, judele curții nu preia de regulă aceste cauze așa cum nici palatinul nu intervenise în judecățile judeului curții regale. Mai rar pricina putea să ajungă la rege. Au fost și situații în care, în adunarea palatinală, s-a dat decizia amânării cauzei spre judecata următoarei congregații care urma atunci imediat pentru comitatele învecinate, probabil pentru a micșora durata procesului.

Adunarea palatinală emite și sentința finală în anumite cauze, caz în care aceasta are o formă solemnă, scrisă pe pergament, aceeași instituție fiind totodată și forul executiv. Totuși existau și unele limitări în luarea și executarea sentințelor de către palatin. Astfel, decizia execuției unui nobil nu putea fi dată fără obținerea încuviințării din partea regelui. Se remarcă apoi și faptul că toată judecata cu etapele ei se face în numele regelui, și nu în cel al palatinului care prezidează și conduce adunarea generală.

În general s-a observat că epoca regelui Ludovic I a fost epoca de aur a adunărilor palatinală și că, ulterior, de la niște adunări ținute cu o anumită ritmicitate, în locuri tradiționale, pe un traseu bine cunoscut, s-a ajuns la o mărire a intervalului de desfășurare. O explicație ar putea fi căutată în creșterea importanței actului scris și a priorității acestuia în fața jurămintelor orale, a probelor cu martori administrate pentru susținerea drepturilor sau acuzelor din proces. Procedurile s-au simplificat, mersul unui proces s-a fluidizat, ca atare lucrurile au început să evolueze spre o altă direcție, în care forurile intermediare își găsesc tot mai puțin locul. Cu toate acestea, secolul al XV-lea înregistrează mai multe tentative din partea regalității de a revitaliza o instituție percepută tot mai des la nivelul comitatelor ca fiind inutilă și apăsătoare pentru finanțele fragile existente. Se încearcă substituirea în locul palatinului aflat în afara hotarelor regatului cu alți demnitari. Regele Matia Corvinul încearcă, în anul 1464, prin măsuri speciale să reintroducă adunarea palatinală, dar fără prea mare succes. De fapt, se ajunge la o situație paradoxală, comitatele preferând plata unor taxe de răscumpărare a obligației de a ține adunare generală palatinală pentru cinci ani. În anul 1478, același rege scutește mai multe comitate de această obligație. Comitatele Cenad, Timiș, Arad Zarand și altele din vecinătate, pe

motivul sporirii peste măsură a hoților și răufăcătorilor în zonă, au fost obligate să țină pe mai departe astfel de adunări, dar nu multă vreme. Astfel, în anul 1486, regele desființează această obligație pentru toate comitatele din regat (*Quod iudicium generale sive palatinale aboleatur a modo nullo unquam tempore celebretur*)²⁸. Au mai existat unele încercări în 1492, în anul 1514 sau în 1523 de a se reveni la practicile anterioare, dar fără rezultate. Locul adunării generale palatinale ținută cu unu, două sau mai multe comitate este luat de adunarea generală a comitatului ce are acum atribuții noi.

În adunările generale palatinale, actele sunt emise întotdeauna în numele palatinului. Formula cea mai des uzitată de cancelaria palatinală care l-a însoțit pe palatin în itinerariul judiciar prin regat a fost de *Nos... regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum*, de la care, uneori, s-a trecut la formula prescurtată *Nos... palatinus*. Analiza comparativă a producției scripturistice ce a avut loc cu prilejul adunărilor generale descoperă copierea modelelor urmate în cancelaria regală a vremii. Plecând de la acest stilionar cu forme distincte pentru fiecare gen de act, se ajunge la un limbaj aproape stereotip, se constituie șabloane, lucru constatabil de altfel și pentru actele din Transilvania. Modificările minore care apar totuși în timp pot fi corelate mai degrabă cu schimbările regilor decât cu schimbarea unui palatin cu altul.

Marea majoritate a documentelor emise în aceste adunări generale au un caracter judiciar, consemnând decizia luată de marele judecător al regatului împreună cu juzii nobililor și cu jurații asesori. De regulă, cauzele au fost legate de moșii. S-a discutat dreptul de stăpânire avut asupra ei: de moștenire, de danie; s-a discutat valabilitatea daniei, s-a solicitat separarea moșiei între moștenitori, delimitarea cu semne de hotar, introducerea în stăpânire; s-au ridicat proteste la înstrăinarea moșiei, la zălogirea, la cumpărarea ei, așa cum sunt dese și acuzațiile de silnicii săvârșite asupra iobagilor de pe moșii, de culegere a roadelor de pe moșii sau învinuiri de diverse distrugerii materiale, bătăi și omucideri. Evident că sunt frecvente scrisorile de opreliște (*littere prohibitorie*)²⁹, amânările de procese (*littere prorogatorie*)³⁰, scrisorile de globire (*littere judiciales*)³¹, de cercetare (*littere inquisitorie*)³², de mărturie (*littere attestatorie*)³³ și altele.

Grija față actul emis a fost diferită în funcție de etapa în care se afla cauza, fapt reflectat de calitatea materialului subiacent – după mijlocul secolului al XIV-lea preponderent hârtia –, și de acuratețea scrierii lui. În general se constată că aceste acte intermediare au o scriere neglijentă, conțin corecturi, intervenții ulterioare care

²⁸ Kubinyi András, *A Mátyás-kori államszervezet*, în *Hunyadi Mátyás Emlékkönyv Mátyás király halálának 500év fordulójára*, Budapest, 1990, p. 110-111.

²⁹ DL 64022, DL 85284, DL 85284, DL51595, DL 91761.

³⁰ DL 51015, DL 51014, DL 51529, DF 233815.

³¹ DL 51893, DL 91554, DF 233916.

³² DF 277395.

³³ DL 107419.

nu sunt consemnate pe margine pentru legalitate. Atunci când se dă sentința finală în astfel de cauze de moșii, actul este dat pe pergament, scrisul este unul caligrafic, de multe ori are forma unui privilegiu. O remarcă aparte s-ar impune pe marginea actelor care consemnează mersul hotarelor unei moșii, acte care includ în mod obligatoriu numele oamenilor de mărturie ai palatinului și al unui loc de adevărire. Frecvența crescută a acestor tipuri de acte, cel puțin din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, poate fi considerată un indiciu al creșterii încrederii oamenilor în valabilitatea actului scris și, desigur, în valoarea probatorie de necontestat a acestuia în fața mărturiei umane. De altfel, recurgerea la acestea și, implicit, renunțarea la oralitate dovedesc că scrisul a ajuns aproape inseparabil de practicile judiciare, iar știința de carte a conferit laicilor o marcă distinctă în societate, titlul de *magister*, și posibilitatea de ascensiune în ierarhia socială. Faptul că palatinul, ca și voievodul Transilvaniei avea drept de pecete autentică a constituit un argument în plus pentru apelul la recunoașterea drepturilor prin acte scrise.